

Etymologisia lisiä.

1. *Vieläkin tundra*-sanasta.

Virittäjän 1945-vuoden 3. vihkossa Erkki Itkonen selostaa perusteellisessa tutkimuksessaan suomen sanojen *tanner* ja *tunturi* suhdetta toisiinsa. Hänen teoriasensa (sm. *tanner* ~ lp. *tundar*, *duoddár* > sm. *tunturi*) tuntuukin kaikin puolin vakuuttavalta ja hyvin perustellulta. Sen sijaan kirjoituksen lopussa (ss. 399—400) olevan tunnetun *tundra*-sanan etymologiaan nähden allekirjoittaneella on tehtävänä erinäisiä huomautuksia, jotka voivat aiheuttaa sanan alkuperän etsimisen aivan toiselta taholta, niin silmäänpistävästi kuin *tunturi* ~ *tundar* muistuttaakin *tundraa* sekä merkityksen että äänneasun puolesta. Tällaisesta yhteensattumasta on kielitieteessä viljalti esimerkkejä.

Ven. *тундра*-sanan johtamisen lp. *tundar*-sanasta tekee jonkin verran epäilyttäväksi se seikka, että kuolanlapissa sana on harvinainen esiintyen vain sen läntisimmässä Akkalan murteessa, kuten E. Itkonenkin tunnistaa. Myös sanojen merkitysoipillinen eroavuus heikentää jonkin verran mainittua etymologiaa, kun *tundra* venäläisenä sanana ja siitä johtuvana maantieteellisenä terminä tarkoittaa nimenomaan Pohjois-Venäjällä ja

eritoten Siperiassa tavattavaa sammal- ja varpupeitteistä suomaastoa. Sanalle löytyykin tyydyttävä selitys siperialaisista kielistä ja nimenomaan läntisimmistä tunguusimurteista.

Tunguusien murteiden äännehistoriaa on tähän saakka selvitetty aivan mitättömän vähän. Jonkin verran tietoja saadaan mm. G. M. Vasiljevitšin sanakirjan Evenkisko-ruski dialektologitšeski slovarjin (Leningrad 1934) johdannosta. Siitä selviää (ss. XXIII, XXIV, LXIV—LXV) mm., että tunguusin kirjakielen äänneyhtymää *nn* vastaa erinäisissä murteissa *nn*, *nñ*, *nd* ja *ndʳ*, viimeksimainittu läntisimmässä, *ns*. Sjm-joen murteessa, joka ulottuu kirjassa olevasta kartasta päättäen jopa Obin länsipuolelle; samoin vastaavasti kirjakielen *ll*-yhtymää *ll*, *nl*, *ld* sekä *ldʳ*, viimeksimainittu Sjmin murteessa. Samantapainen rotasoitunut yhtymä esiintyy myös Jäämeren läheisyydessä olevassa lamuutin murteessa asussa *nr*, *lr* (V. J. Levin, Kratki evensko-ruski slovarj, Moskva-Leningrad 1936). Esimerkkejä:

kirjak. *dunne* 'maa', murt. *duwnnä*, *duwndg*, (Sjm) *duwndʳa*, lam. *dunrē* 'горы; тайга; север', olča *duęntę* 'тайга', goldi (Grube) *dúenta* na 'mit Tannenwald bewachsene Ebene, Erde, Stelle';

kirjak. *imanna* 'lumi', murt. *imanna*, *imanda*, (Sjm) *imandʳa*, lam. *emanra*, ma. *nimangi*, (? olča *simata*, goldi *ximana*, *simota*);

kirjak. *ollo* 'kala', murt. *ollo*, *oldo*, (Sjm) *olʳdo*, lam. *olra*;

kirjak. *süksilla* 'suksi (nahkalla pohjustettu)', murt. *suhilla*, *huksilda*, *suwsilla*, *šušilla*, (Sjm) *šuksildʳa*, goldi *sóxsolta*, *suxšilta* 'Schneeschuh mit Fell' jne.

Nämä esimerkit riittävät osoittamaan, että juuri läntisimmässä tunguusimurteessa *ndʳ*, *ldʳ* vastaavat itäisempien ja eteläisempien murteiden yhtymiä *nd*, *nn*, *ld*, *ll* jne. Ensinnä mainittu esimerkki (Sjm) *duwndʳa*, (lam.) *dunrē* tulee sangen lähelle venäläis-syrjääniläistä (Udoran murteessa) *tundra*-sanaa (sanank. *t-* esiintyy ainakin Pekarskin mainitsemassa tung. *tudra*-sanassa) eikä merkityskään tehne vaikeuksia.

Muuten *tundraa* vastaava sana tavataan myös jakuutissa monenlaisissa äänneasuisissa: E. K. Pekarski, Slovarj jakutskogo jazyka: *tündara*, *dündara*, *nündara*, *nündra* 'тундра' (Pekarskin mukaan < ven.), *nüdara*, *nüdra* 'мокрая тундра' (Pekarskin mukaan = tung. *tudra* 'земля').

Mainittakoon, että A. Sauvageot yhdistää («Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques», s. 73) mainitun tunguusin sanan seuraavasti: lp N. *duovda* 'campus runcatus, sarritus, inhabitus', lp L. Wikl. *tuöpta* 'contrée' lisäten, että on vaikeaa tietää, kuuluuko vog. N. Munk. *tunrä* (yhdistelmässä *tunrä-šaxl* 'tundrakukkula') tähän. — Venäjän sanan-

alkuinen *t-* voisi selittyä jonkin muun kielen, esim. jakuutin tai vogulin välityksestä.

Kun venäläiset Siperian valloittajat 1600-luvun alussa etenivät Obilta Jeniseille, he kohtasivat tunguuseista ensimmäisinä tietysti nämä läntisimmät ja omaksuivat heiltä tämän sikäläistä maastoa kuvaavan termin. Siihen he olivat voineet tutustua jo aikaisemminkin, sillä Kai Donnerin hankkimien tietojen mukaan (Siperia s. 170; viittaus Loganin kuvaukseen v:lta 1611 Schrenkillä) tunguusien oli tuohon aikaan tapana liikkua aina Petšoralla saakka.

Noista arktisten poronhoitajakansojen tavattoman pitkistä retkeilyistä, joiden suhteen viitataan yllä mainittuun Donnerin kirjaan, voi selittyä monia kielellisiäkin kosketuskohtia. Kuka tietää, eikö Kuolan niemellä ole joskus muinaisuudessa käynyt myös tunguusiheimoja, kuten nykyisin syrjäänejä ja samojedeja? Ainakin Kuolan *Imandra*-järven nimi muistuttaa hämmästyttävästi yllä mainittua länsitunguusin 'lunta' merkitsevää sanaa; se olisi siis 'Lumijärvi', kuten tunguusialueella tavattava 'Lumijoki', ven. Снежная, on Vasiljevitšin mukaan (s. LXVI—LXVII) länsitunguusiksi *иманра*, kirjak. *imanra*.

Yllä luetelluissa esimerkeissä on vielä eräs sana, joka varmaankin kiinnostaa fennougristeja. Tarkoitän tung. sanaa *suksi-lla*, joka merkitsee juuri susta. Suomen *suksi*-sanalla on hyvä uralilainen etymologiansa, joten — mikäli tung. sana on yhteydessä uralilaisen kanssa, kuten näyttää luultavalta — kysymyksessä on ikivanha kulttuurikosketus. On hyvin ymmärrettävissä, että suhteellisen myöhään etelästä siirtyneet turkinsukuiset jakuutit ovat saaneet suksen nimityksen heitä lähellä asuneilta ugrilaisilta (jak. *tūt* < vog. *tout*). Toisin on tunguusien laita. Sana (tung.) *süksilla* kaikkinne murre-eroavuuksineen on sangen laajalle levinnyt, jopa Amurin laaksossa asuvien goldien kielessä. Sanan voisi selittää tunguusinkin kielen pohjalta. Se on ilmeisesti verbaalisubstantiivi sanasta *süksi* 'утаптывать, уминать снег лыжами' 'polkea lunta suksilla', siis hyvin alkeellista 'suksimista'. Sen sijaan substantiivi *süksa* 'mäystin; varvasside' lienee *-ksa*-johdannainen vartalosta *sūv*, *sub*, *sug* 'irroittaa siteestä'. Hiihtäminen näyttää tunguuseilla olevan hyvin vanhaa perua terminologiasta ja primitiivisistä muodoista päättäen. Sitä se on epäilemättä myös uralilaisilla kansoilla, joten on aivan luonnollista, ettei suomalaisten suksi ole länsimaista perua, kuten ruotsalainen prof. Wiklund on väittänyt, vaan päinvastoin (toht. T. I. Itkonen, Fennoskandia-skienes oprinnelse, Tromsø Museums Skrifter II). Tahtoisin nyt museomiesten pohdittavaksi esittää kysymyksen, eikö suksien alkuperä ole siirrettävä vieläkin idemmäksi.

Tunguusilaisilla ja uralilaisilla kielillä on paljon muita yhtäläisyyksiä, joita ei voi selittää kulttuurilainoiksi. Mutta nämä koskevat jo uralilaisten ja altailaisten kielten alkusukulaisuutta, mikä ei kuulu tämän kirjoituksen puitteisiin.

2. Suom. *lipsu* 'lihta'.

Lukiessani äsken ilmestynyttä toht. T.-I. Kaukosen väitöskirjaa »Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus» kiintyi huomioni näiden kasvien muokkausvälineen (k)lihdan karjalais-inkeriläiseen nimitykseen *lipsu*. Kuten tekijä s. 173 huomauttaa, Ahlqvist on pitänyt sanaa omaperäisenä ja puoliksi onomatopoeettisena. Sen yhteyteen kuulunevatkin sellaiset deskriptiivisuonteiset sanat kuin *lipsata*, *lipsahtaa* jne. Verbillä *lipsua* on myös konkreettisempi merkitys, Lönnrotin mukaan nimenomaan 'skäkta lin'. Tämän on T. I. Itkonen yhdistänyt inarinlapin *lipšavid* verbiin, joka merkitsee 'sivaltaa' (SUSA 32₃, s. 19).

Yhdistelmä voisi olla hyvinkin mahdollinen, jos karjalais-inkeriläinen sana on alkuaan merkinnyt käsivaraisesti lyömällä vitomista (Kaukosen mukaan s. 185 tämä tapa mm. Etelä-Karjalassa) eikä kaapimista. Sanan suomal.-ugrilaista etymologiaa tahtoisin vielä seuraavasti laajentaa:

lp. (paitsi T. Itkosen inarilaista muotoa) norjanlapin Nielsen *lik¹šát* 'svinge, vifte med ngt. (hunden vifter med halen)', *lik¹šot* 'vifte med (halen; om hund)';

md. Paasonen M. *lokšä*, E. *lokšo* 'ruoska';

tšer. Genetz, Budenz *lupš*, Troitski *lufš*, KB. Ramstedt, Wichmann *löp^oš* 'ruoska'; *löp^ošas*, *löp^ošalas* 'ruoskia', *löp^ošedäš* id.: 'heiluttaa häntää' (Ramstedt *pi par^dšäm löp^ošeda* 'der Hund wedelt mit dem Schwanze').

Merkitysoipillisessa puolessa ei liene mitään moitittavaa. Tšeremissiläis-mordvalainen kantasana merkitsee ruoskaa, inarinlappalainen verbi sivaltamista, norjanlappalainen taas hännän heiluttamista aivan samoin kuin kuvaannollisessa merkityksessä tšeremissin verbi. Sivaltamisesta taas ei ole kaukana hampun ja pellavan lyömällä vitominen.

Äänteellisestä puolesta myös muutama sana. Palataalikonsonantti labiaalia vastaamassa sibilantin edellä nimenomaan mordvassa ja norjanlapissa ei ole mikään harvinainen ilmiö. Esimerkkinä mainittakoon 'aamukastetta' merkitsevä sana, joka tšeremississä osittain on aivan samassa asussa kuin yllä käsittelemäni 'ruoskaa' merkitsevä: itätšer. *lupš*, *lußs*, KB. *löp^oš* 'Thau'. Tämän vastineina on md. E. *lakš*, *leš*, M. *lakš*, *läkš*, *lekš* 'Reif', lp. R. *lapse*, N. *lakse* (ks. Paasonen, Beiträge s. 263, jossa suomal.-ugrilaiseksi sanansisäiseksi konsonantistoksi oletetaan *kš* tai

šk, ja s. 43, jossa siksi oletetaan *pš* tai *kš*). 'Ruoskaa' ja 'lihtaa' merkitsevän sanan alkuperäisen äänneasun arvioimisen jätän fennougristien ja lähinnä lappologien tehtäväksi. Suomen *ps*-yhtymää näyttää lapissa joka tapauksessa myös *pš* vastaavan, esim. *kypsyä* ~ *kopšad* (< *káp'š-*) jne.

Niinpä pellavan ja hampun muokkausvälineissä näkyy olevan oma-peräistäkin terminologiaa huolimatta suuresta skandinaavisesta vaikutuksesta. Sellainenhan on esimerkiksi myös *loukku*, joka ilmeisesti on sama sana kuin metsästysväline *loukku*.

3. Suom. *kuusama* 'lonicera'.

Mainitusta vuoritšer. 'ruoskaa' merkitsevästä sanasta Wichmann mainitsee (SUSA 30₆, s. 2) johdannaisen *lšp⁹šaš* 'Heckenkirsche', siis 'kuusama', »josta valmistetaan ruoskanvarsia». Mainitun pensaan tavallisin nimitys tšeremississä on kuitenkin *kùzâ(-βandâ)* jne. Sen eri muodoista ja etymologiasta, suom. *kuusama*, votj. *guzän* jne., ks. Y. H. Toivosen affrikaattatutkimusta FUF 19, s. 203 ja 246, minkä mukaan sanansis. konsonantti olisi alunperin *-c-*. Epäilemättä affrikaatta onkin alkuperäinen; se esiintyy myös tšeremississä Ašmarinin tiedonannon mukaan (Thesaurus linguae tshuvaschorum 7, s. 168) tšuv. *kšpčan* -sanan kohdalla = tšer. *kščâbandâ*; »siitä tehdään ruoskanvarsia». Mainittu tšuv. sana on turkkilaisella puolen yksinäinen ja ilmeisesti suomal.-ugrilainen lainasana. Kuusaman merkityksessä ('жимолость') olen sen löytänyt vain Nikoljskin sanakirjasta muodossa *kšpča-jivâšši*, *kšpčaŋčâ*. Tavallisin merkitys on eräs toinen punamarjainen pensaslaji, Ašmarinilla *kšpčasan*, *kšpčan*, *kšpčan*, *kšpčaŋk*, *kšpčaŋčâ* 'бересклет, euonymus verrucosus' = 'sorvarinpraatsama', Paasosella *kšpčšaŋčâ* 'ein kleiner baum mit roten beeren, 'крушатник', Jegorovilla *kšpčan-jivâšš*, *kšpčaŋčâ* 'бересклет, крушатник, клещевник'; kahta viimeksimainittua sanaa en kuitenkaan ole tavannut venäl. sana- kirjoista.

Kiintoisinta tässä on, että tšuv. sana lienee säilyttänyt konsonanttiyhtymän *-pč-*, jota suomalais-ugrilaisella taholla tietääkseni vielä ei ole todettu. Tällaisista arkaismeista on mainitulla taholla muitakin esimerkkejä, esim. *-ktš-* sanassa *laktšâk*, joka on *laakso*-sanan vastine (Toivonen, mt. 232).

Martti Räsänen.